

УДК 94(=163.41)(477)“1918/1941”
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.19>

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ ОД УЈЕДИЊЕЊА ДО СЛОМА
ЈУГОСЛАВИЈЕ (1918–1941)

Країшак осврћ*

У раду је размотрено неколико битних питања из историје Срба у Далмацији у међуратном периоду: покушаји преваладавања наслеђене заосталости и неразвијености уз помоћ Привредно-културне матице за северну Далмацију, просветне прилике, улога епископа Иринеја Ђорђевића, српска искуства хрватског национализма.

Током целог 19. века српски народ у Далмацији налазио се под влашћу Хабзбуршке монархије. Њеним нестанком с политичке карте Европе после Великог рата, Далмација је, мада не цела, ушла у састав новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата, Словенаца, односно Краљевине Југославије. Међутим, ослобођење Далмације није се одвијало без тешкоћа, већ је трајало неколико година. Чим је потписа-

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развјат и положај у европској/светској заједници* (бр. 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

но примирје новембра 1918, италијанска војска је запосела одређена подручја на источном Јадрану и држала их све до 1921, односно 1923. године, када су припојени југословенској Краљевини. Под Италијом су после тога остали Истра (осим Кастава), Задар, Црес, Лошињ, Ластово, Палагруга, Ријека.

У Далмацији је у то време живело 17% православног српског становништва (106 132), највише у которском, бенковачком и книнском срезу, као и у врличкој општини сињског среза и у скрадинској општини шибенског среза.¹ Другим речима, Срби су у компактнијим масама били присутни у северној Далмацији, и то у њеним континенталним деловима: Равним котарима, Буковици, Книнском, Косовом и Петровом пољу. На Приморју их је било у Карину, код Задра, Биограда, Скрадина и Шибеника. Уредбом о подели земље на 33 области (1922), сва та подручја нашла су се у саставу Сплитске области, док су се дубровачки, корчулански, метковски и макарски срез нашли у оквиру Дубровачке области.² Године 1929. извршена је нова административна подела, па су Далмацију обухватиле Приморска и Зетска бановина.³ Приморска бановина покривала је подручје северне Далмације, где је била највећа концентрација Срба, а 1939. спојена је са Савском бановином у Хрватску бановину, којој је прикључен и дубровачки срез.⁴ Тако је Загреб преузео контролу и над Србима у Далмацији.

Велики рат зауставио је културни и економски препород српске Далмације започет у претходном периоду. Срби су после уједињења остали без „Српске зоре” која је стипендирала школовање будућих учитеља, Савез српских привредних задруга на Приморју фузионисао се с Главним савезом српских земљорадничких задруга у Београду, Српска централна банка за Приморје интегрисала се са Српском банком из Загреба и постала њена филијала, није обновљен рад Матице српске у Дубровнику, пропале су бројне задужбине и фондови, читаонице, певачка друштва и друге установе које су пред рат полетно основане. Због италијанске окупације престале су с радом богословија у Задру и учитељска школа у Арбанасима. Велики проблем за српско

¹ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год., Сарајево 1932, 246 и даље.

² „Уредба о подели земље на области”, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца* (Београд), бр. 92, 28. IV 1922, 1.

³ *Исто*, 5. X 1929.

⁴ *Исто*, 26. VIII 1939.

становништво из залеђа представљао је губитак Задра, који је Буковчанцима и Котаранима био најближи и најуприступачнији трговачки центар у коме су могли да продају своје производе.

Иако нису располагали природним предиспозицијама – воденим токовима и плодном земљом – за интензивније бављење пољопривредом, у пределима Далмације насељеним претежно Србима пољопривреда је ипак била најзаступљенија привредна грана. Преовладавали су ситни сељачки поседи, а аграрном реформом, која се због отпора земљопоседника и услед нерегулисаних односа с Италијом која је држала део територије Далмације одвијала веома споро,⁵ до 1941. године подељено је 30–35 000 хектара земље.⁶ Фабрика готово да и није било у срезовима с већинским српским становништвом. Оне су биле распоређене у приморским местима, нарочито у Сплиту и Шибенику, као и на острвима.⁷ Изразито аграрног карактера, српско друштво у Далмацији било је заостало и неразвијено. Већина становништва живела је на селу, у лошим и нехигијенским условима, у приземним каменим кућама потлеушама, делећи стамбени простор са стоком, хранећи се слабо и једнолично,⁸ оскудевајући у води, пијући много алкохола,⁹ исцрпљујући се напорним радом, лишена одговарајуће здравствене заштите која би јој помагала да се носи са заразним и другим болестима, посебно с веома раширеном туберкулозом и маларијом.

И поред сопствених напора и извесних, мада сасвим недовољних улагања државе у овај крај, Србима никако није полазило за руком да превладају наслеђену заосталост и побољшају животни стандард.

⁵ Zdenka Šimončić-Bobetko, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918–1941)”, *Povjesni prilozi*, br. 1, 1989, 93–141.

⁶ Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god.*, Sarajevo 1958, 488.

⁷ Joso Lakatoš, *Industrija Dalmacije*, Zagreb 1923.

⁸ Како би изашли на крај са својом великом невољом, а то је била глад, која се појавила као последица рата, Далматинци су се обраћали компетентним факторима у Београду. Постоји сведочанство да је делегација из Кистања посетила Николу Пашића, у кога је имала највише поверења, молећи га да предузме одговарајуће мере. „Дневне вести: Гладни из Далмације”, *Радикал* (Београд), бр. 370, 14. II 1923, 3. Држава је одмах по уједињењу почела борбу против глади. Формиран је одсек за прехрану који је, помоћу бескаматних кредита које је давало Министарство, набављао животне намирнице и делио их угроженима бесплатно или по повољним ценама. Архив Југославије (даље: АЈ), 65–165–516, Реферат Д. Корлаета о привредним приликама сплитске области, 23. II 1927.

⁹ Алкохолу су били склони нарочито Котарани који би се, према сећањима једног савременика, озарили и на сам спомен алкохола. Раде Лежаић, *Сјећања и успомене народног учитеља из Книнске крајине*, Београд 1999, 88.

Они су били огорчени чињеницом да је држава одвајала знатна новчана средства за Приморје, за развој поморског саобраћаја, обављање грађевинских радова у приморским лукама, унапређивање школства, туризма и рударства, док за потребе континенталних предела није имала слуха. О томе шта учинити како би се ситуација у залеђу променила набоље, расправљало се на састанку у Земунику код Задра, 17. октобра 1925. године. Састанак је одржан на иницијативу двојице свештеника, римокатоличког Шиме Лукића и православног Лазара Матића, и присуствовало му је више од 60 представника Равних котара различитих вероисповести и страначке припадности, задругара, учитеља и свештеника. Присутни су били и шеф пољопривредног одељења обласне управе Станко Ожанић, управник Задружног савеза др Бервалди и народни посланик Радикалне странке др Урош Десница. У разговорима који су вођени том приликом констатовано је да се мора радити у више праваца: на искорењивању маларије, унапређивању пољопривредне производње – посебно уз помоћ установе узорних ратара, на формирању једног културног, административног и привредног средишта какво је под Хабзбурговцима био Задар, на подизању основних школа, поправљању путева и сл.¹⁰

Неколико година касније, 1928, формиран је акциони одбор за „подизање северне Далмације”. У саопштењу објављеном пред почетак рада, одбор је изразио забринутост због саобраћајне изолованости тог подручја, што онемогућава успостављање економских и трговинских веза с другим крајевима државе. Шибеник, иако удаљен од северне Далмације, није имао железничку комуникацију с њом, па није могао да преузме функцију коју је раније имао Задар као залеђу најближи трговачки центар. Услед изостајања државне интервенције, група интелектуалаца је дошла на идеју да оснује организацију која ће се, уз ослонац на учитеље, свештенике и друге припаднике локалне елите, посветити раду на економском и културном препороду северне Далмације. Та организација, под именом Привредно-културна матица, основана је 27. јуна 1928. године у Книну. На оснивачкој скупштини било је присутно око 200 особа, међу њима и Нико Новаковић, председник обласне скупштине, Шиме Брадић, председник обласног финансијског одбора, Тесић, изасланик великог жупана, делегати из

¹⁰ „Вапај Равних Котара”, *Razgovor naroda jugoslovenskoga*, br. 12, 30. X 1925, 1; „Gradska kronika. Sastanak narodnih odaslanika iz Ravnih Kotara”, *Novo doba*, br. 260, 22. X 1925, 5; Dr. Josip Bervaldi, „Glas umirućih... pitanje Ravnih Kotara”, *Novo doba*, br. 261, 23. X 1925, 1.

разних општина и др Стева Метличић и др Урош Десница, радикалски прваци из северне Далмације. Учесници скупштине нису се слагали у вези са седиштем Матице, пошто су неки од њих сматрали да би то требало да буде Шибеник, а други, који су на крају преовладали, предлагали су Книн. Том приликом изабран је и управни одбор Матице, под руководством свештеника и великог прегаоца на пољу културно-просветног рада у северној Далмацији Лазара Матића и др Деснице.¹¹ Задатак Матице био је да се бави оснивањем и помагањем школа, курсева, предавања, пољопривредних станица, објављивањем популарних стручних листова и књига, набавком вештачког ђубрива, средстава за заштиту биља и пољопривредних машина и њиховом поделом по повољним ценама, оснивањем и афирмисањем задруга, посредовањем код власти, а све са циљем да се покрену и побољшају сва економска и културно-просветна питања северне Далмације. Иако су опозициони кругови пласирали информацију да су акцију за оснивање Привредно-културне матице иницирали радикали,¹² у правилима овог друштва наглашено је да се оно уопште не сме бавити политиком, да у том погледу мора остати потпуно неутрално и, самим тим, отворено за припаднике свих „племена”, вера и странака. У Матици су била окупљена сва постојећа друштва (учитељска, свештеничка, просветна, трговачка, занатлијска, спортска, соколска, женска, читачнице, Просвета, Привредник и друга), као и све већ постојеће установе (фондације и друге).¹³ Да би могла озбиљно да извршава задатке ради којих је основана, Привредно-културној матици је било потребно, оцењено је, око 10 милиона динара почетног капитала. Због тога се група од око 40–50 лица, међу којима су били народни посланици Радикалне странке из Далмације др Урош Десница, др Душан Иветић, прота Сергије Урукало, затим велики жупан др Иво Перовић и неколико далматинских начелника, обратила за помоћ министру финансија др Николи Суботићу, с великим очекивањима зато што је и он био Далматинац. Међутим, њихова очекивања нису била испуњена јер иако су од свог високо позиционираног земљака добили обећање да ће им обезбедити око три милиона динара, он то обећање није одржао.¹⁴

¹¹ „Šibenik. Kulturno privredna matica sjeverne Dalmacije”, *Novosti* (Zagreb), br. 179, 30. VI 1928, 10.

¹² *Исто*.

¹³ АЈ, 66–2294–2162, Правила друштва „Привредно-културна матица за сјеверну Далмацију”.

¹⁴ „За помоћ сјеверној Далмацији. Конференција у Министарству финансија”, *Novosti*, br. 179, 30. VI 1928, 10; *Северна Далмација некад и сад*, Београд 1939, 93.

Па тако, без материјалних средстава Матица није успевала да обавља своје задатке и реализује постављене циљеве. Њен највећи допринос представљао је недељни лист *Глас* (1929–1937) који је у међуратном периоду био једино гласило посвећено егзистенцијалним проблемима северне Далмације и који је током девет година излажења био најчитанија лектира међу становништвом тог подручја.

Поред *Гласа*, српско село прихватало је само збирке народне поезије, па је садржај те литературе био главни извор сазнања деце и одраслих о свету и положају човека у друштву; историјска свест, религиозна схватања и морална уверења грађени су управо на искуствима сабраним у циклусима народних песама. О томе какву је привлачну снагу имала народна поезија најбоље сведочи податак да су појединци који би добили на поклон песмарицу за само месец дана успевали да науче слова, како би могли да прате стихове које је испевао народни певач.¹⁵ Радо се читала и историја, као и књиге из области пољопривреде.¹⁶ Ипак, књига је била реткост, као и школовани људи. Већина становништва на српском етничком простору била је неписмена. Према попису из 1931. године на подручју Приморске бановине било је 57,4% неписмених лица старијих од 10 година.¹⁷ У далматинским крајевима те бановине по броју аналфабета предњачили су кнински (69,3%) и бенковачки срез (68,2%).¹⁸ Неписменост је била последица недовољног броја школа, њихове неравномерне распоређености, константног мањка наставног кадра, који је био у несразмери с бројношћу потенцијалних ђака, неразвијене свести родитеља о потреби школовања деце. У книнском школском срезу је 1927–1928. године постојало само 35 школа, а у бенковачком само 36.¹⁹ Године 1935. на подручју бенковачког школског среза радила је 41 основна школа, а 1940. године – 45. Међутим, тај благи пораст броја основних школа није могао битније утицати на поправљање просветних прилика, јер су Срби били већином сконцентрисани у мањим селима и насељима,

¹⁵ АЈ, 66–1315–1556, Извештај школског надзорника о основним школама бенковачког среза, Бенковац, 24. VII 1925.

¹⁶ АЈ, 66–2343–2223, Радослав Д. Бјелановић, Драшко Г. Бјелановић, Илија С. Бјелановић – Министарству просвете, Ђеврске [око 1923].

¹⁷ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knjiga III: prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Београд 1938, 7–8.

¹⁸ *Исто*, 68–69.

¹⁹ *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Алманах*, св. III, 1927–1928, Загреб, 476.

у којима школе уопште нису постојале.²⁰ Школске зграде биле су у веома лошем стању, на шта је нарочито утицала италијанска војска која их је за време окупације претворила у касарне и нанела им велику штету.²¹ Често су биле сасвим мале, те се настава морала одржавати у истој учионици за више одељења наизменично, уместо да свако одељење има своју посебну просторију. Биле су лоше опремљене, без одговарајућих учила, а неадекватни услови за рад лоше су утицали на васпитавање деце. Примера ради, у Кистањама ђаци су једва успевали да чују учитеља због шкрипе трошних, дотрајалих и расклиманих клупа.²² Малишанима је недостајало оно што је најпотребније, а то су књиге. Пошто је књижни фонд школских библиотека био мали, а често такве библиотеке уопште нису ни постојале, понекад је сам Двор интервенисао како би се снабделе школе у којима је владала највећа оскудица. На молбу Николе Рашка, школског надзорника бенковачког среза, краљ је најсиромашније школе тог среза (у Бенковцу, Обровцу, Кистањама, Смилчићу, Кули, Јагодњи, Бргуду, Карину, Жегару, Буковићи и Билишанима) претплатио на Библиотеку српских писаца.²³ Управа Двора плаћала је претплату „Народној просвети”, издавачком предузећу из Београда, које је сваког месеца школама слало књиге. Проблем су представљали чак и уџбеници које родитељи, услед сиромаштва или небриге, нису набављали својој деци.²⁴ И док су се, с једне стране, стално тужили на недостатак школа, на непросвећеност као на главни разлог неразвијености, мештани српских села су, с друге стране, сами спречавали своје синове и кћери да одлазе на наставу тамо где су школе постојале. То је долазило до изражаја посебно у јесењим и пролећним месецима када су школе бивале полупразне јер су малишани остајали код куће ради обављања пољских радова. На школу се гледало као на „дангубу” јер се знало да ће деца по завршетку основног образовања, осим ретких изузетака, остати код куће и даље се бавити пољопривредом, као и њихови преци.²⁵

²⁰ Mate Zaninović, „Školstvo u Benkovcu i njegovu kraju”, *Benkovački kraj kroz vjekove* 2, Benkovac 1988, 276–279.

²¹ АЈ, 66–1315–1556, Извештај школског надзорника среза Бенковац, 24. VII 1925.

²² Милан Штрбац, *Прошлост школства Кистања и Буковице (од Српске народне школе 1856. до ОШ „Јово Мартић”)*, Кистање 1989, 107.

²³ АЈ, 74–501–723 Решење Управе двора, 1. VI 1928.

²⁴ Р. Лежаић, *н. д.*, 73.

²⁵ Р. Лежаић, *н. д.*, 73, 82.

Недостатак наставног кадра,²⁶ с којим се стално суочавало српско село и који је такође представљао озбиљан проблем у процесу описмењавања и просвећивања српске заједнице, био је пре свега последица губитка учитељске школе у Арбанасима код Задра. Тај губитак отворио је питање премештања препарандије у неки други град Далмације. За учитељску школу били су заинтересовани и Шибеник, и Дубровник, и Сињ, и Книн, па чак и Макарска, покушавајући да убеди Министарство просвете да баш они заслужују да добију препарандију. Сињани су истицали као своју предност чињеницу да се њихов град налази у континенталном делу Далмације, па је приступачан деци из околних крајева која немају средстава да се школују у удаљеним, приморским местима.²⁷ Школски одсек покрајинске владе за Далмацију залагао се, међутим, за пресељење препарандије на приморје, у Шибеник или Дубровник, где би млади из унутрашњости добили прилику да упију културна достигнућа развијеније средине и да их пренесу свету из кога су потекли; од значаја је било и то што би године интензивног физичког сазревања провели у окружењу које омогућава правилан телесни развој и што би боравак на далматинској обали пробудио осећања љубави и патриотизма према том крају југословенске отаџбине, који је угрожавала суседна Италија.²⁸ Одбор подружнице Југословенске матице у Дубровнику пледирао је за то да се будући учитељи обучавају за свој позив у граду под Срђем због југословенске оријентације његових становника и због свих његових културних преимућстава.²⁹ А по мишљењу Книњана, право решење за проблем арбанашке учитељске школе био је управо њихов град, јер би се деца из околних сеоских крајева, којима је Книн био близу, ту могла лако школовати. На тај начин би се коначно повећао број учитеља у

²⁶ Школске 1936/1937. године у книнском и бенковачком срезу на једног учитеља долазило је 89 односно 92 детета, док је у осталим срезовима северне Далмације на једног учитеља долазило од 40 до, највише, 66 детета. У загорским крајевима на једног учитеља често је долазило и под 200 деце. *Северна Далмација некад и сад*, 19.

²⁷ АЈ, 66–2201–2126, Споменница одасланика општине Сиња – министру просвете, Сињ, 25. II 1921.

²⁸ АЈ, 66–2201–2126, Школски одсек покрајинске владе за Далмацију – Министарству просвете, Сплит, 20. I 1921.

²⁹ АЈ, 66–2201–2126, Одбор подружнице Југословенске матице у Дубровнику – министру просвете, 7. VIII 1921.

којима је северна Далмација стално оскудевала.³⁰ Одлуком министра просвете на крају је решено да се препарандија из Арбанаса привремено премести у Дубровник где је, септембра 1921. године, почела с радом у згради женске учитељске школе, да би следеће године добила сталне просторије у Шибенику, и одатле се више није иселјавала.³¹

Срби у северној Далмацији нису могли бити задовољни таквом одлуком надлежних власти, јер у Шибенику није постојао интернат у коме би будући учитељи становали током школовања. Почетком двадесетих година шибеничка општина поклонила је земљиште од 3.200 м² на коме је требало да буде подигнут интернат, месни одбор културно-просветног друштва „Просвета” из Сарајева сакупио је око 60.000 динара, а Главни одбор „Просвете” у Сарајеву издвојио је 20.000 динара. Ипак, интернат у Шибенику није подигнут.³² Због тога су се уместо Срба, којима материјалне могућности нису дозвољавале да четири године проведу у Шибенику о сопственом трошку, у препарандију уписивали првенствено ђаци из тог града и околних приморских места. За двадесетак година рада, она је оспособила само 14 Срба учитеља (не рачунајући учитељице). Крајем тридесетих година у њој се школовало 128 ученика, од тога само 19 православних Срба (десет дечака и девет девојака).³³ Држава је, ипак, показала вољу да изађе у сусрет далматинским Србима када је Министарство просвете 1925. године донело одлуку да у Книну оснује државну учитељску школу и да чак подигне посебну зграду у којој би та школа радила.³⁴ И заиста, у селу Ковачићу код Книна држава је подигла велелепну грађевину која се састојала од просторија за учионице и интернат и уз коју су били подигнути и павиљони за станове наставника. Међутим, тај објекат никада није претворен у школу, већ је предат на коришћење војсци.³⁵

Уместо учитељске школе, Книн је 1921. године ипак добио једну просветну установу, нижу, четвороразредну реформну реалну гимна-

³⁰ АЈ, 66–2201–2126, Преставка општине Книн – Министарству просвете, 1. IV 1921; др. Н. Н., „*Naši dopisi. Gdje da se smjesti učiteljska škola – u Knin ili Šibenik?*”, *Дубровник*, бр. 62, 5. VIII 1922, 3.

³¹ АЈ, 66–2201–2126, Решење министра просвете Светозара Прибићевића од 15. VII 1922.

³² Т. Калањ, учитељ, „*Просветне прилике у северној Далмацији*”, *Народна просвета*, бр. 87, 22. XI 1923, 1–2.

³³ *Северна Далмација некад и сад*, 75.

³⁴ АЈ, 66–736–1193, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 7. V 1925.

³⁵ *Северна Далмација некад и сад*, 76.

зију. Она је функционисала до краја двадесетих година када је, због веома лоших односа у политички подељеном колективу, затворена.³⁶ Рад книнске гимназије обновљен је у другој половини тридесетих година.

Осим у учитељима, Срби у Далмацији оскудевали су и у свештеницима.³⁷ Као што се поставило питање премештања учитељске школе из окупираног Задра у неки други град, исто питање поставило се, да се не би потпуно прекинуо процес формирања свештеничког кадра, и за богословију. Прота Милош Парента, професор Задарске богословије, сматрао је да би било најбоље да то буде Сплит, пошто се могло очекивати да управо тај град постане главна саобраћајна и трговачка лука Југославије, административно седиште Далмације и седиште далматинске епископије. Оснивање једне верске школе, поред осталих установа, било је, по његовом мишљењу, веома важно за учвршћивање српских позиција на приморју, ради заустављања даљег продора страних сила у унутрашњост Краљевине. Такође, Парента је истицао да је јачање православља на приморју од изузетног значаја за успостављање народног и државног јединства, јер је требало да допринесе приближавању римокатолика и православних, Хрвата и Срба.³⁸ Исто што и Парента тврдили су, у представци Министарству вера од 15. јуна 1920. године, и изасланици свештенства далматинске епархије Михаил Јовић, Стево Бијелић и Лазар Матић: да није паметно да се Срби у Далмацији, где су малобројни, окружени „иноверцима” и изложени утицају бројног и образованог римокатоличког клера, остављају без својих културних установа. У тој представци тројица свештеника су посебно напомињали да позиције не треба појачавати у средини, где су оне већ довољно јаке, него на периферији, где непријатељ увек најсиловитије насрће и напада.³⁹ И Свети синод Српске православне цркве огласио се поводом питања богословије, тражећи од Министарства вера кредит за отварање верске школе у Шибенику. Министарство је у периоду од 1924. до 1927. године одобрило 1 500

³⁶ Подробније: Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008, 263–266.

³⁷ Крајем 1924. године у Далматинско-истарској епархији било је 13 упражњених парохија од укупно 57. *Шематизам источно православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Срем. Карловци 1925, 134.

³⁸ Милош Парента, „Богословија на Приморју”, *Гласник Српске православне патријаршије*, бр. 10, 15/28. V 1922, 156–158.

³⁹ АЈ, 69–185–298.

000 динара и тим новцем је од Српске банке из Загреба откупљена зграда за богословију.⁴⁰ Али богословија ипак није отворена.

Да би се решио проблем недовољног броја интелектуалаца који би се ангажовали на задатку економског и културног препорода северне Далмације, далматински епископ др Иринеј Ђорђевић (1931–1952) је на конференцији епархијског свештенства у марту 1933. године покренуо иницијативу за оснивање Ћачког дома у Шибенику. Интернат би, делимично бесплатно, а делимично под врло повољним условима, примао на средњошколско и стручно образовање одабрану православно српску децу из Епархије далматинске. На тај начин би се формирао слој српских интелектуалаца који би се, с обзиром на порекло, готово сигурно враћали у родна села и стечена знања стављали у службу народа из кога су потекли. На конференцији је постављен темељ фонду за подизање дома тако што је сам владика Ђорђевић приложио 10 000 динара. Ускоро је формиран и Одбор под председништвом далматинског епископа, који је за две године за изградњу интерната обезбедио земљиште у центру града, као поклон православне црквене општине у Шибенику. Општина је, такође, ставила на располагање 100 000 динара, а сакупљено је и још 40 000 динара добровољних прилога. Тако се дошло до суме од 350 000 динара, у новцу и земљишту. Међутим, за подизање Ћачког дома за 60 питомаца, према пројекту архитекте Момира Коруновића, било је потребно милион динара. Зато је Одбор за подизање Ћачког дома у Шибенику крајем 1935. године упутио апел свим појединцима и установама из целе Југославије да прилозима помогну реализацију ове идеје.⁴¹ На апел су одговорили, поред осталих, Јандрија и Антонија (Антонијета) Вујатовић из Книна, који су своју велику оставштину од два милиона динара завештали на стипендије и подизање Ћачког дома, као и шибенички трговац Душан Смољановић и његова сестра Марица (Марија) који су завештали своју кућу с два дућана, укупне вредности од око двеста хиљада динара.⁴²

Поред покушаја подизања интерната за српску децу, владика Иринеј Ђорђевић предузео је и низ других мера за поправљање положаја српске заједнице у Далматинској епархији, тако да је његов долазак на место епископа био од великог значаја за Србе те епархије. Прво је почела да се мења ситуација у цркви: основани су Свештенички дом, Епархијска привредна задруга, Посмртни фонд, Епархијска библио-

⁴⁰ АЈ, 69–41–65.

⁴¹ *Просветне невоље Срба у Далмацији и Босанској крајини*, Београд 1935.

⁴² *Северна Далмација некад и сад*, 73, 103.

тека; почело је обнављање три далматинска манастира, Крке, Крупе и Драговића и њихово оспособљавање за активну улогу у животу српског народа. Владика Иринеј је изабран за председника Привредно-културне матице коју је водио с пуном посвећеношћу. Контакт с народом одржавао је често обилазећи епархију, проповедајући и служећи литургије. Позната је његова посета Дрнишу октобра 1933. године, када је позивао на слогу православних и римокатолика, за шта се посебно залагао, као за један од главних услова очувања државног јединства. Пажњу владике Иринеја привукао је покрет становника Виса за прелазак у православље. Наиме, већ после Првог светског рата од око 5 000 римокатолика на Вису приближно 160 особа прешло је на православље.⁴³ Како православни Вишани у почетку нису имали свог пароха, на острво је, ради богослужења, повремено долазио сплитски парох Сергије Урукало. Прота је на Вишане оставио веома добар утисак па су се, приликом сваког његовог доласка, јављали нови случајеви преласка на православље, а постало је актуелно и питање изградње православне цркве на острву.⁴⁴ Црква је завршена 1933. године, а владика Иринеј је извршио освећење храма, посветивши га св. Кирилу и Методију. У току његове службе подигнути су храмови и у другим местима Далматинске епархије, а започета је и изградња Храма Светог Саве у Сплиту.⁴⁵

Владика Иринеј Ђорђевић могао се похвалити и трудољубивим свештеницима који су служили у његовој епархији. Веома ревностан био је, на пример, јереј Душан Рашковић. У парохији Горња Јагодња код Бенковца он је, у периоду од 1921. до 1927. године, основао помоћну основну школу у својој кући, библиотеку и земљорадничку задругу, организовао је одржавање курса за земљораднике, с успехом је радио на искорењивању алкохолизма, подучавао је мештане савременом начину градње кућа и хигијенском начину живота, слао је децу на школовање преко „Привредника” итд.⁴⁶ Упркос свему, осећало се слабљење верских осећања српског народа који је све ређе и у све

⁴³ АЈ, 69–185–298, Бискупски ординаријат – Католичком одељењу Министарства вера, Хвар, 19. VII 1926.

⁴⁴ АЈ, 69–185–298, Командир жандармеријске станице Вис – Кр. среском поглаварству, 2. III 1926.

⁴⁵ Епископ Иринеј Ђорђевић, *Одабрани радови*, приредили др Драган Суботић, Борисав Челиковић, Горњи Милановац 2003.

⁴⁶ АЈ, 74–417–615/67, Јереј Душан Рашковић, парох – Управи Краљевог фонда у Београду, 25. II 1927.

мањем броју одлазио у цркве.⁴⁷ Јереј Душан Рашковић је пољуљану веру у Творца у својој парохији повезивао са ширењем комунистичке идеологије али је, према сопственом тврђењу, за неколико година успео да безбожништво сведе на најмању меру.⁴⁸ Ипак, сиромаштво и оскудица нису погодовали учвршћивању религиозности, па је крајем 1928. године 18 породица из Горње Јагодње одлучило да одбаци православље да би се ослободиле финансијских обавеза према свом парохију. Тај случај окончан је после неколико месеци тако што је свих 18 породица одустало од првобитне намере, а против њиховог идејног вође чак је поднета судска пријава.⁴⁹

Но, без обзира на посустала верска осећања, народна традиција је поштована, па тако и верски празници, међу којима се својим симболичним значајем највише истицао Видовдан. На тај дан сваке године православни Срби окупљали су се око цркве Лазарице на Далматинском Косову, где је држан парастос косовским јунацима и свим осталим прегаоцима који су положили животе за националне идеале. Прва прослава после ослобођења одржана је 1921. године и од тада је у прослави редовно учествовала југословенска војска, представници соколских, четничких, задружних и свих осталих националних организација. Од 1929. године у прославу се укључила и Привредно-културна матица. Веома свечано било је 1935. године, када је видовданску прославу својим присуством увеличао патријарх Варнава Росић. Године 1936. представници задружних, просветних, привредних и здравствених организација из целе северне Далмације донели су Косовску резолуцију која се састојала од десет тачака. У првој тачки указано је на „ситни рад у служби целине” као на њихово основно начело, у другој на то да су јунаштво, естетски осећај, хуманост, правдољубивост и једнакост основа народног државотворства, културног стваралаштва и социјалних односа, у трећој на то да је јединствени народни покрет постао најважнији чинилац јавног живота у северној Далмацији, у четвртој на задругарство као на најподеснији облик културног уздизања и привредног унапређивања села, у петој на то да се у задружном раду морају поштовати одређена начела, у шестој на

⁴⁷ АЈ, 74–359–540/463, Свештеник Милош Добрић и учитељ Ђуро Добрић – Краљу, Стрмица (кнински срез), 25. I 1931.

⁴⁸ АЈ, 74–417–615/67, Јереј Душан Рашковић, парох – Управи Краљевог фонда у Београду, 25. II 1927.

⁴⁹ АЈ, 69–185–298, Извештај Министарства унутрашњих послова – Министарству правде, 28. V 1929; „Pravoslavni seljaci istupaju iz pravoslavlja”, *Novosti*, br. 325, 23. XI 1928, 7.

потребу помагања свих активности које доприносе унапређивању, и то без уплитања у начин функционисања постојећих организација, у седмој на потребу окупљања, на наведеним основама, свих пријатеља националног и државног напретка, у осмој на то да политика не сме бити изговор за одбијање сарадње на пословима који су изнад страна-чких и личних уверења, у деветој на потребу одржавања веза с другим сличним организацијама – које се заснивају на приватној иницијативи – у држави, а десетом тачком је упућен позив на сарадњу у складу с принципима изложеним у претходним одредбама. Прослава код цркве Лазарице 1937. резултовала је доношењем Видовданске изјаве, која се тичала актуелних државних питања, међу којима је најважније било питање статуса Хрватске у Југославији. У Видовданској изјави речено је да народ северне Далмације, Лике и Босанске крајине изражава непоколебљиву веру у јединство државе и у неповредивост начела на којима је основана, да тај народ неће мирно гледати цепање државе и да ће силом порушити све међе између њега и Србије, ако дође до њиховог успостављања, заузет је негативан став према конкордату и затражено од одговорних фактора да се ангажују на правилном решавању ових спорних питања. Године 1939. одржана је јубиларна прослава поводом петсто педесет година од Косовске битке и педесет година од освећења цркве Лазарице. Прослави је присуствовала велика маса народа, сељака и грађана. На прослави су били и: краљев изасланик генерал Војислав Радовановић, цео кнински гарнизон предвођен артиљеријским пуковником Вуксановићем, представници четничког удружења из Книна и Сплита, певачка друштва „Шумадија” из Сплита и „Србадија” из Шибеника, изасланства задружних и народно-женских установа, народно-црквених општина, просветних и привредних организација. Појавили су се и бан Приморске бановине др Мирко Буић, професор Миле Павловић у име Централног одбора Народне одбране из Београда, новинар и књижевник Григорије Божовић у име листа *Политика*, Димитрије Љотић и многе друге угледне званице. Покровитељ прославе био је далматински владика Иринеј. Свечаност је завршена усвајањем Видовданске декларације у шест тачака. У декларацији је истакнута непоколебљива везаност Срба из Далмације и суседних крајева за Србију, краља Петра II и краљевски дом Карађорђевића и изражена спремност за највеће жртве за одбрану Краљевине Југославије, њеног јединства, недељивости и свих осталих начела на којима је саздана. Упозорено је на то да се они неће помирити са поновним успостављањем старих граница или нових подела које би биле противне животним интересима наро-

да и аманетима предака и потврђена воља за сарадњу са Хрватима и Словенцима са којима чине један јединствен југословенски народ. Од надлежних фактора затражено је да упуте помоћ њиховој задружној акцији и свим приватним иницијативама које имају за циљ препород тог занемареног краја, упућен је захтев да се Видовдан прогласи за државни празник и да се посмртни остаци њихових хероја Онисима Поповића и Јована Лазића које је Аустрија погубила у Великом рату, пренесу и достојно сахране код цркве Лазарице.⁵⁰

И док су се залагали за државно и народно јединство и срдчане односе с римокатолицима у чијем су окружењу живели, Срби у Далмацији често су сносили последице хрватских сепаратистичких настојања. Идеологија Хрватске сељачке странке је убрзо после уједињења почела да продира и на тај простор, уносећи раздор и подстичући тензије и напетости у српско-хрватским односима. Неслога између два народа осећала се у већим и мањим урбаним центрима, оптерећујући свакодневицу грађана. Хрвати су у Книну посећивали само своју, „Хрватску” читаоницу, док су у Соколско друштво одлазили само Срби. Заједничка дружења нису била могућа чак ни у кафанама, јер је једна била резервисана за Србе, а друга за Хрвате. Трговци и занатлије Срби су називе својих фирми исписивали ћирилицом, а Хрвати латиницом, па су се потенцијални купци опредељивали у складу с том сигнализацијом.⁵¹ У хрватским селима у околини Сплита долазило је до терористичких напада на Србе.⁵² Поводом првог наступа тек обновљене српске музике, у Дубровнику су организоване демонстрације, а дошло је и до физичких обрачуна.⁵³ У Сплиту је избио инцидент на фудбалској утакмици Југославија – Хајдук. Играчи београдског клуба у Диоклецијановом граду су били дочекани с мржњом и нетрпеливошћу, на терену су их вређали и публика и фудбалери противничке екипе, а по завршетку утакмице удруженим снагама су их напали навијачи и спортисти Хајдука.⁵⁴ Терка познатог дубровачког Србина римокатоличке вере Боже Хопе, Луце Хопе, није могла да се запосли у учитељској школи у Дубровнику зато што је била Српкиња, већ је морала да потражи посао далеко од свог

⁵⁰ АСАНУ, Заоставштина Стевана Роце, 11219/13–32: *Косовска народна читанка*, Београд 1940, 73–111.

⁵¹ Josip Draganić, „Kroz Dalmaciju. Pismo iz Knina”, *Riječ*, br. 176, 6. VIII 1926, 3.

⁵² Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938; knjiga prva (1921–1930)*, Beograd–Zagreb 1986, 543.

⁵³ „Демонстрације против Срба у Дубровнику”, *Политика*, бр. 7256, 14. VII 1928, 10.

⁵⁴ „Зашто тако Сплићани?!”, *Реч* (Београд), бр. 1300, 2. VIII 1928, 7; „Југославија’ бојкотује ’Хајдук’”, *Реч*, бр. 1301, 3. VIII 1928, 6.

родног места, у Неготину.⁵⁵ Чак су и ђаци испољавали незадовољство, па је у Дубровачкој гимназији избио штрајк гимназијалаца због тога што је једна наставница била Српкиња из Србије.⁵⁶ На симболичкој равни, однос према Србима манифестовао се кроз однос према разним српским обележјима, нарочито кроз став према ћирилици. У дубровачком срезу су већ 1936. године постојеће табле на општинама замењиване новим, с хрватском тробојком, хрватским грбом и латиничним натписима.⁵⁷ Дубровачки парох Божидар Митровић тврдио је да су у том граду од самог почетка, односно од ослобођења настале врло тешке прилике за Србе, да је протерана већина њихових трговаца и да се прогањају њихови поштени и национално оријентисани чиновници.⁵⁸ На удару су се нашли и Срби католици – којих је пре уједињења било око 25 000 у Далмацији, посебно у Дубровнику – што је показала тзв. дубровачка милијунашка афера.⁵⁹ Оснивање Хрватске бановине довело је до даљег погоршања положаја Срба који су се нашли у њеним оквирима, па тако и Срба у Далмацији, и наговештавало је нова страдања којима ће и тај део српског народа бити изложен у предстојећем ратном вихору.

ИЗВОРИ

Необјављени:

Архив Српске академије наука и уметности: Заоставштина Стевана Роце
 Архив Југославије: Фонд Министарство трговине и индустрије, Министарство просвете, Двор Краљевине Југославије, Министарство вера
 Рукописно одељење Народне библиотеке Србије: Преписке

⁵⁵ Народна библиотека Србије, Рукописно одељење, P756/8, Марко Мурат – Милораду Павловићу, s. l., s. a.; P756/9, Марко Мурат – Милораду Павловићу, 1920. или 1921.

⁵⁶ Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније: прилози за историју страдања Срба у бановинама Приморској и Савској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд 2004, 49.

⁵⁷ Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније: прилози за историју страдања Срба у бановинама Приморској и Савској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд 2004, 47–48.

⁵⁸ Никола Милованчев, „Меморандум дубровачког пароха Божидара Митровића председнику владе Стојадиновићу о тешком положају Срба у Дубровнику 1938. године”, *Зборник о Србима у Хрватској* 2, Београд 1991, 503.

⁵⁹ *Дубровачка милијунашка афера*, Дубровник 1921.

Објављени:

- Avramovski Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938; knjiga prva (1921–1930)*, Beograd–Zagreb, 1986.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год.*, Сарајево 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knjiga III: prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Beograd 1938.
- Дубровачка милијунашка афера*, Дубровник 1921.
- Епископ Иринеј Ђорђевић, *Одабрани радови*, приредили др Драган Суботић, Борисав Челиковић, Горњи Милановац 2003.
- Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Алманах*, св. III, 1927–1928, Загреб.
- Лежаић Раде, *Сјећања и успомене народног учитеља из Книнске крајине*, Београд 1999.
- Северна Далмација некад и сад*, Београд 1939.
- Просветне невоље Срба у Далмацији и Босанској крајини*, Београд 1935.
- Шематизам источно православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Срем. Карловци 1925.

Штампа:

- Гласник Српске православне патријаршије*
Дубровник
Народна просвета
Novo doba
Novosti
Политика
Радикал
Razgovor naroda jugoslovenskoga
Реч
Riječ
Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

ЛИТЕРАТУРА

- Божих Софија, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008.
- Ђурић Мишина Вељко, *Злочин је почео раније: прилози за историју страдања Срба у бановинама Приморској и Савској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд 2004.
- Ерић Миливоје, *Аграрна реформа у Југославији 1918–1941 год.*, Сарајево 1958.
- Zaninović Mate, „Školstvo u Benkovcu i njegovu kraju”, *Benkovački kraj kroz vjekove 2*, Benkovac 1988.
- Lakatoš Joso, *Industrija Dalmacije*, Zagreb 1923.
- Милованчев Никола, „Меморандум дубровачког пароха Божицара Митровића предсједнику владе Стојадиновићу о тешком положају Срба у Дубровнику 1938. године”, *Зборник о Србима у Хрватској 2*, Београд 1991, 503.
- Šimončić-Bobetko Zdenka, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918–1941)”, *Povjesni prilozi*, br. 1, 1989, 93–141.
- Штрбац Милан, *Прошлост школства Кистања и Буковице (од Српске народне школе 1856. до ОШ „Јово Мартић”*, Кистање 1989.

Софија Божић

Кључне речи: Срби у Далмацији, Приморска бановина, Привредно-културна матица за северну Далмацију, епископ Иринеј Ђорђевић

Sofija Božić

SERBS IN DALMATIA FROM UNIFICATION TO THE END OF KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1918–1941)

This paper examines several important questions from the history of the Serbs in Dalmatia during the interwar period: attempts to overcome the inherited backwardness and underdevelopment with the help of the Economic and Cultural Organization for Northern Dalmatia, educational opportunities, the role of the bishop Irinej Djordjevic, the Serbian experience of Croatian nationalism.